

Кәкімбек
Салықов

Дарқан Дарын

Өлеңдер жинағы

«Фолант баспасы»
Астана-2010

УДК 821.512.122

ББК 84 Қаз 7-5

С 18

Қазақтың ұлы перзенті Сәбит Мұқановқа арналған осы еңбегімнің жарық көруіне қолдау жасаған Солтүстік Қазақстан облысының әкімі Серік Сұлтанғазыұлы Біләловқа ризашылық білдіремін.

С 18 Салықов К.

Дарқан дарын: Өлеңдер жинағы / К. Салықов. – Астана: Фолиант, 2010. – 160 б.

ISBN 9965-35-912-1

Қазақтың көрнекті ақыны, белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Кәкімбек Салықов бұл жинағында зор ағынды шабытпен Сәбит Мұқанов жайлы кең тебіренеді. Ұлы жазушы өмірінің қыры мен сырын ұшқыр ой, терең сезіммен танытады. Ағалардың Сәбең жайлы айтқандары мен кейінгі ұрпақ хәм көзкөрген жерлестер естеліктерінің ен шұрайлы деген тұстарын өлең етіп, сом тұлғаның зор бейнесін поэзия тілінде берген. Заман сыры мен осы күндерді байланыстыра отырып, қоғамдағы құбылыстарды келісті камтыған. Соның бәрі асыл ағаның дарқан дарыны мен жан-жақты табысын аша түсуге арналған. Оқушы қауым қазақтың кемеңгер ұлына лайықты туған кемел жырдың кәусар бұлағынан сүйсіне сусындайтынына кәміл сенеміз.

УДК 821.512.122

ББК 84 Қаз 7-5

ISBN 9965-35-912-1

© Салықов К., 2010

© «Фолиант» баспасы, 2010

ҚАЗАҚТЫҢ СҮЙІКТІ ПЕРЗЕНТІ

Қазақтың классик жазушысы, аса көрнекті қоғам қайраткері, Қазақстан Жазушылар одағының іргетасын қалағандардың бірі және осы одақты екі мәрте басқарған әдебиет әлемінің үздік ұйымдастырушысы, халқымыздың сүйікті перзенті, академик Сәбит Мұқановтың туғанына ағымдағы жылдың сәуірінде 110 жыл толды. Жасынан ел аузындағы батырлар жырын, қисса-дастандарды жаттап, мақамдап айтып жатыққан, Шал ақын, Орынбай, Арыстан, Шөже, Сегіз сері, Нияз сері, Мұстафа сері, Үкілі Ыбырай, Біржан сал, Ақан серінің өлеңдерін сүйсініп тындап, жадына берік қондырған жас Сәбит көркем сөзге ана сүтінен кейінгі екінші азығындай ынтық болып, ерте қанықты. 14-15 жасында ол өлең-жырды суырып салуға талаптанса, терең ойлап қағазға түсіріп өлең жазуға да машықтанды, «ақын бала» атанды.

Сәбең әу бастан не айтса да, не туралы жазса да өмірден өзі көрген ащы-тұщы әрекеттерді айдан анық бұлжытпай түсіруге әдеттенді. Батыл тілмен ашық айтып, әр сөзін атқан оқтай дәл тигізіп, шырылдаған шындықты аша білуге талаптанды. Міне, осы алғыр мінез, қайтпас қайсарлық жазушының негізгі ұстанымы, шығармашылық кредосына айналды. Өсіп-жетіп әйгілі жазушы атанған кезінде де, арыстаннан қаймықпас, жолбарыстан шайлықпас турашылдығы, елге аян көрнекті қоғам қайраткері етті. Елім деп еңіреп туған Махамбеттей өткір тілді айбыны, сұңғыла сөзі жазушының есімін ұлтының сүйкімдісіне айналдырды. Сол беделіне лайықты сапамен, өмір сырын аша түсетін шығармаларын толықтыруға жалықпады.

Қазақ әдебиетінің даму жолындағы алтын қазықтай ардагер майталманы Сәбит Мұқанұлы Мұқанов қазіргі

Солтүстік Қазақстан облысындағы Жамбыл ауданына қарасты бүгінгі Сәбит ауылында 1900 жылы 22 сәуірде дүниеге келеді. Сәбеннің негізгі атажұрты сол облыстың Тимирязев ауданындағы әйгілі Жаманшұбар екені елге мәлім. Ауыл молдасынан ол хат тануға жетсе, 1918-1919 жылдары Омбыдағы оқытушылар дайындайтын курсқа аттануға бел байлады. Қазан төңкерісі жеңіске жетіп, елде әр түрлі құйындай құбылып жатқан саяси топтар қаулады. Жас Сәбит сол кезде Мағжан Жұмабаевпен танысып, өлеңдерін көрсетіп, жақсы бағыт алды. Мағжанның дәрістеріне қатынаса жүріп, оның көмекшілік қызметке шақыруын құрметпен орындады. Оқуын бітіргеннен кейін ауылында оқытушылық құрды. 1921-1922 жылдары әр түрлі шаруашылық қызметтерінде болып, елдің жүдеу тұрмысына жаны аши түсті. «Жаман бергенін айтады, жақсы көргенін айтады» — дегендей көзі көрген көріністердің сұрқын бұзбай қағазға түсіріп, елге жеткізіп отырды. 1922 жылы Орынбордағы рабфакке (жұмысшылар факультеті) түсіп, оны 1929 жылы тәмамдады. 1926-1928 жылдары баспасөз органдарында қызмет істеп, республикалық «Еңбекшіл қазақ» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газетінде бөлім меңгерушісі болды, Қазақстан мемлекеттік баспасының бас редакторлық қызметін атқарды. 1928 жылы Ленинград университетіне оқуға түсіп, отбасы жағдайына байланысты, аз ғана уақыт оқығаннан кейін Қызылжарға келіп, «Кеңес ауылы» газетінің бас редакторы және жазушылар бөлімінің жетекшілігін атқарды. 1932 жылы Мәскеудегі қызыл профессорлар институтының әдебиет бөліміне оқуға түсіп, оны 1935 жылы аяқтады.

Оқудағы жылдары, әсіресе Мәскеу кезеңі Сәбене үлкен сабақ болып, жас қаламгердің шабытының шалқуына жемісті әсерін тигізді. Горькиймен, Маяковскиймен кездесті, көптеген қаламдас достар тапты. Кейінде жазған «Өмір мектебі» атты деректі романы Горькийдің шығармаларына ұқсап, ал «Майға сәлем» атты өлеңі Мая-

ковскийше ырғақпен ел құлағын елең еткізді. Мектепте жүргенде сахнада сол өлеңді оқығаным есімде.

Мәскеуде институтта жүргенде жазған өлеңдері мен поэмалары ел қолына жете бастады, әсіресе 1931 жылы жазылған «Сұлушаш» атты поэмасы шарықтап тұрды, ол француз тіліне аударылды. Сәбең осы кезде қара сөзге молынан кірісіп, «Екпінді» повесі мен «Теміртас» романы жазылып бітті, «Жұмбақ жалау» атты әйгілі романы жазыла бастады. Бұл жас қыранның шабытты шағы өріс алған кезі болатын. 1935 жылы жазушы жұбайы Мәрияммен Мәскеуден оралып, Алматыға орнықты. Келісімен «Кенес ауылы», «Қазақ әдебиеті» газеттерінің редакторы қызметін атқарды. 1936-1937 жылдары Қазақстан Жазушылар одағын басқарды. Тоталитарлық тәртіптің сталиншіл топас жендеттері Сәбитті де басшылық жұмыстан аластата бастады. «Алашордашыл, тұраншыл, ұлтшыл ақын Мағжанға қамқорлық көрсетті, Сейфуллин бастаған ұлтшылдар тобына қосылды, буржуазиялық ымырашылдыққа бой артты...» — деген сияқты айыптарды үйіп-төккендіктен саяси сенімсіздікке ұшырады. Сәкен Сейфуллин Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы қызметін атқарып, үкіметті басқарған кезде Горькийдің көмегімен айдалудан оралған Мағжан Жұмабаевты Алматыға алдырып, тарихи қасиетті қайырымдылығын көрсетіп, бауыр тартқанда араларында Сәбит Мұқановтың жүргені анық еді.

Көрнекті жазушы 1937-1941 жылдары қазақтың Абай атындағы педагогикалық институтында профессор болып, қазақ әдебиетінен сабақ берді. Адалдығы арқау болған Сәбит Мұқанов 1943-1951 жылдары екінші рет Қазақстан Жазушылар одағын басқарды. Дүниежүзілік Бейбітшілік қорғау Комитетінің мүшесі ретінде және Араб елдерімен қарым-қатынасты ұлғайту жолында көп еңбек етті. Сәбит Мұқановтың екінші рет одақты басқаруға келуі өзіне деген құрмет қана емес, Жазушылар одағының дәрежесін көтеруге керек болды. Ол басқарған кезде

Жазушылар одағының ең ірі қоғамдық орын екені анықталды. Сәбеңнің өзі де қайсар мінезімен зор беделге жетті.

Сәбит Мұқанов ақындық пен қара сөз шеберлігін бірдей игеріп, аты шартарапқа айқындалып тұрса да, тек қана көркем әдебиеттегі шығармашылықпен шектеліп қалмай, қазақ әдебиетінің барлық жанрларында елеулі із қалдырды. Қазақ ақын-жазушыларының шығармаларын талдайтын монографиялық еңбектері ел ықыласына бөленді. Қазақ әдебиетінің тарихы, мәдениетінің өрлеу барысы мен этнографиясын зерттеуге елеулі үлес қосты. Прозада роман және повестер, оған қоса мемуарлық әдебиетте де ізденімпаз талант екенін анық көрсете білді. Ол әдебиеттің тармақтарына ғана емес, қазақ тіліне де ерекше бай әмбебап білгір болатын. Қырды жазса қырдың тіл ерекшеліктерін, көркемдік байлығын, Сырды жазса Сырдың салт-санасы мен тіл ерекшелігін ашық таныта білді. Мысалы, «Сырдария» романынан Қызылорда аймағының көне-жаңасы аралас сүбелі де жүйелі сөздерін оқығанымызда қарақалпақ халқының қазаққа жақындығын таныта түсті. Сонымен Сәбең қазақ тілінің үлкен ұста-сы, өте ыждағатты қорғаушысы екенін анықтады. «Адасқандар» атты романы (1931) қазақ әдебиетіндегі романдардың алғашқылары қатарында дүниеге келді. Кейін (1959) бұл роман «Мөлдір махаббат» болып аталып, кен жаһанды шарлап кетті. «Жұмбақ жалау» (1938) романы «Ботагөз» романы болып аталып, қазаққа роман оқуды үйреткен үлкен дүние болды. Сәбеңнің барлық еңбектерін тегіс шолу міндет емес, ал біздің мақсат – ұлы жазушының әмбебап дарқан дарын екенін халқымызға, әсіресе кейінгі жас ұрпаққа жеткізу. Сәбит Мұқанов – қазақ әдебиетінің бір өзі біртұтас дүние секілді ұлы тұлғасы, міне, осы ұғымды дәлелді де дәйекті түрде жас ұрпаққа жеткізуді мен өзіме борыш көрдім. Терең білімді оқымысты, алғыр ақын, ақтангер жазушы, өткір тілді, өжет туған қоғам қайраткері болғанын аша түссек, көкейкесті мақсатқа жақындай берер едік.

Сәбеннің азаматтық һәм шығармашылық жолын көрсету хикаятын айқындай түссек, онын кішіпейіл, қарапайым, елгезектігі ел ішінде сан түрлі аңыз болып кеткені ақиқат. Қазақта сөзге тоқтағыш үлкен қасиет бар. Аузы дуалы, елге қадірменді бір ақсақалға, баяғыда байдың баласы әдейілеп шақыртып, өзін сынатыпты. Сонда абыз ақсақал былай депті:

*Ілімің бар екен, жаным,
Білімің әлдеқандай?!
Қағуың бар екен,
Жұртқа жағуың қандай?!
Айлаң мол екен,
Жұртқа пайдаң қандай?!
Жорғалығың бар екен,
Халыққа қорғандылығың әлдеқандай?!
Заттығың бар екен, жаным,
Халқыңа қымбаттығың әлдеқандай?!*

Сонда бала: «Ата, түсіндім, ойланатын, толғанатын жайға салдыңыз, рахмет», — депті. Осы сөз орамын Сәбене сәйкес әкелсек, білімді Омбыдан да, Орынбордан да (*бұрынғы астанамыз*), Мәскеуден де барынша алды, ал одан да зор білімді ел арасынан алды. Халықтың көне, жаңа мұрасынан асыл азаматқа керегін қабылдады да, азаматтық, ағалық, кеменгерлік мінезімен төзімділігі мол қажыр-қайратын танытты.

Сәбенді бір көрген адам мәңгі есіне сақтайды, өйткені ол сенімді түрдегі жылылығымен бар сырын жайып салатын, саған да барынды айтқыза білетін. Жұртыңа пайдаң қандай дегенде, дәл Сәбендей елге пайдасын тигізген жазушы көп емес. Ол алтайлықпен де, атыраулықпен де, алатаулықпен де, есілдік, ертістікпен де ортақ тіл тауып, бар мұң-мұқтажын естіп алып, көмегін көрсететін. Жорғалығың бар, халыққа қорғандығың қалай дегенде, Сәбитті өз заманындағы зиялы қауым пір тұтады.

Ол Орынборда оқып жүргенде сол оқуға өзінің шәкірттерін шақырды, Ғабитті де сол оқуға беттetti. Ал қызметке келіп, қолына билік тигенде жастарға қамқор бола білді, тек қана жастар емес, қазақтың барлық түпкірлерінен Сәбиттен көмек сұраған арыздар көптеп келіп жатты. Соның бірін аяқсыз қалдырмай, қолынан келген жәрдемін жасап отырған Сәбең он жылдай Қазақстан Орталық партия комитетінің мүшесі, Жоғарғы Кеңестің алты мәрте депутаты болып сайланғанда қажымай-талмай халық мүддесін алға тартып, үнемі елдің қорғаны бола білген. Кезінде партияның басшысы Д.А. Қонаевтың өзін де қатты сынағаны сабақ болды, министрлер де Сәбеңнен қаймығатын. Міне, халыққа қорған болу деген осы шығар. Ел перзенті атанып, халыққа ерекше сыйлы болғаны да осы қамқорлығынан туды деп білемін. Сәбеңнің қай жағынан келсең де қасиетті ісі мол, оның арман-мүддесі ұлтына ұлағатты қызмет ету екенін қазақ елі тұтас білетін. Қорыта айтсақ, Сәбең дарқан дарын, өз творчествосында болсын, тұрмыста болсын, кабинетінде, не үйде болсын, жақсыға жаны ашитын, жамандыққа жаны қас абзал ағамыз болатын.

Көрген-білгенді айтып отырғаным кеменгер ағамыздың бүгінгі ұрпақ біле бермейтін асыл мінездерін, сыр-сипатын келешекке жеткізу әрі ұғымды, әрі сенімді болсын деп жатырмын. Мен ғана емес көрген адамдардың бәрінің де айтатыны – Сәбеңнің бір естігенін жадынан шығармай, елге айта жүретіндігі, қиыннан қиыстырар ой толғағымен, сөзге шебер әңгімешілдігі. Ол күтпеген жерде күлкі шығарып, айтар сөзінің аяғын тамаша түйіндейтін.

Жетпісіңші жылдардың басында, Жезқазған қалалық партия комитетінің бірінші хатшысы кезімде Мәскеуде бір іссапарға барғанда, ақжарқын асыл ағамыз Ишанбай Қарақұлов кездесе кетті. «Москва» қонақүйінде едім, ол кісі де сонда жайғасыпты. Бұрын бұл кісімен Шота Уәлихановтың үйінде талай кездесіп, одан кейін бір айдай

емханада бірге жатқанымыз бар, аса қатты сыйлаушы едім. Ағамыз салған жерден: «Жақсы болды, кешке менің бөлмеме сағат жетіде жиналайық, Сәбең де осында, ол кісімен келістім», — деді. Мен кешке уәде беріп қойған жерім бар екенін айтып ат басын бұра тартып едім: «Өзің біл, бірақ тура сағат жетіде нөмірінде болғайсың», — деп нық айтты. Мен кешкі жетіде қызмет жақтан оралып, үйге кіре бергенімде, телефон қоңыраулата жөнелді. Тыңдасам, белгілі «тарғыл» даусымен, «Мен, Сәбитпін ғой, қарағым, осында деп естідім, әлгі досым Ишанбай дәмге шақырған екен, бірге болайық, — деп бір сипай камшы айта салды да, ел амандығын, туыстарымды, алыстағы бауырларды асығыс сұрады да, — уақыт болып қалыпты ғой, жарайды, кеттік Ишекене», — деді. Ишекеннің бөлмесіне келсем, кең үстел жайылған қонақүйдегі ресторанның екі қызы бар айтқанын орындап жатыр. Сәбең кең креслода Көкшенің кербез шыңындай отыр екен. Сәлем бердім, амандық жайлы сұрай бастады. «Жаңа телефонмен айтып едім ғой», — дей бергенімде, Сәбең: «Қай телефонмен, мен сенімен сөйлескен жоқпын. Ә-ә-ә... түсіндім, мына Ишанбай мен келгенде трубкасын қойып жатыр еді ғой, бұл менің даусымды халық әртістерінше келтіреді», — деп күлді. Мен де түсіне қалып, күліп алдым. Ол Ишекеннің маған құрған қақпаны екен.

Мен ешқайда бармайтын болдым да, асықпай-саспай отыра бердім. Өйткені, тап осындай кездесуді арнайы заказбен де жасау оңай шаруа емес қой. Сәбең көп әңгіме айтты, бәрі қызық. Мен болсам, аса екпінділік жасамай отырсам керек, бір кезде Сәбең маған бұрылып: «Кәкімбек, қалқам, тірліктегі бір ғажап, өтіріктің үлкеніне адамдар тез сенеді, мен болып алдағаны сол ғой, көңіліңе ала көрме, біз Ишекеннің әзілін қара нанға жаққан сары майдай көреміз, мұның әзілі де құтты, тілі де мықты келеді. Олай дейтінім, өтірігінің аяғы жақсылыққа әкелсе, ол бір әдемі айла болып қалады. Адамды бір

күлдіру — үлкен өнер, Ишекен сол үлкен өнердің клас-сигі, біз — ақын-жазушылармыз, біздің поэмалар, роман-дар, қарулы қалың әскер ғой, ал Ишекеннің бір сөзі — «Ворошиловский стрелок», көздеген жеріне дәл тиеді, міне, бұл да өнердің үлкені. Әзілін көңіліңе ала көрме, не туралы айтып күлдірсе де, бәрі шындыққа тіреледі. Бұл шындықты өз тәсілімен аз уақытта санаулы сөзбен жеткізеді. «Кұлақтан кіріп бойды алар» деп ұлы Абай айтқандай, Ишекеннің сөзі — жүректен шыққан уытты сөз. Қарап отыршы, жазып алып оқып отырғандай тап-таза сөйлейді, сендіреді, күлдіреді», — деп бір-екі қызық хикаяны айтып берді. Ишекенді айтып отыр ғой, ал мен Сәбеңнің әмбебаптығына таңғалдым. Шырайы жанып, екі көзі жарқ еткен шағында бір күлдіріп тастайды екен. Ал Сәбеңнің ауызекі әңгімеге жүйріктігі туралы елде кең тараған әңгімелер аз емес. Меніңше, соның барлығы да ақынжанды, адамға жақын жанды жаралған шалқар дарынның қай қырынан келсең де, Қырымға қарап самғап ұшар ақиық қыранға ұқсайды. Әңгімелерінің ішінде де жүйелі ой, сергек сезімге оралған бір әдемі мақсат жатады.

Қазақ әдебиетінің «алыптар» тобына» Сәбең барша еңбектерімен, ғажайып тұрақтылығымен жетті. Ғабит Мүсірепов Сәбең туралы бір сөзінде: «Сирек кездесетін қалам еңбекшісі», — деген екен. Шынында да, ол өз заманындағы құбылыстарға, болмыстарға романдарымен, өлең-поэмаларымен қоян-қолтық кіріссе, Ахмет Байтұрсынов, Сәкен, Бейімбет, Ілияс, Мұхтар, Мағжан сияқты әдебиетіміз бен мәдениетіміздің барлық салаларының дамуына атсалысқан алғы топқа аралас жақын жүрді, сол алыптар жайлы шындықтың бетін ашып, дер кезінде қалам тартты. Академик Серік Қирабаев: «Сәбит әдебиеттің жас кадрларын тәрбиелеуге, оларды әдебиет ісіне тартуға көп жәрдемдесті. Ғабит пен Ғабиденнің әдебиетке келулеріне оның ықпалы болғаны тарихтан белгілі. Әбділда, Қалмақан, Асқар, Тайыр, тағы да аға буын

өкілдерінің өзі Сәбитті ұстаз тұтатын», — дейді. Міне, осының бәрі қазақтың барша әдебиетшілерінің арасында С. Мұқановтың беделді болғанын дәлелдейді. Сыншылар да Сәбеңе риза көңіл білдіреді. Әйгілі сыншымыз академик Мұхамеджан Қаратаев Сәбит туралы еңбегінде даңқты дарындылығын айта келе: «Оның адалдығы, таза ары мен әділдігі, кішіпейілділігі, халыққа қанымен де, жанымен де жақындығы жастарға үлгі», — дейді. Арқалы академик пен адуынды сыншының бұл аталы сөздері Сәбиттің кім екенін аз сөзбен анық жеткізіп тұр. Шынында да, дарқан дарынның адалдығы барлық еңбектерінде, өмірдегі жүріс-тұрыс мінезінде молынан сақталып, Сәбеңнің кім екені паш етті.

Сәбеңді тек қана қазақ әдебиетшілері сыйлаған жоқ, өзге халықтардың озық қаламгерлерінің ыстық ықыласы арқылы сол халықтардың жүрегіне де Сәбит Мұқанов есімі жылы ұялады. Орыс халқының ұлы жазушысы Михаил Шолохов, өзбектің ардақты ақыны Ғафур Ғұлам, қырғыз ақыны Аалы Тоқамбаев, түркімен Берді Кербаббаев, тәжік Тұрсын Зада, Дағыстанның ұлы ақыны Расул Ғамзатов, украиндық Максим Рыльский, грузин Иракли Абашидзе сияқты кемеңгерлермен сыйлас болса, И. Шухов, Н. Анов, П. Кузнецов, М. Сидоренко, А. Брагин, Б. Собылев, Д. Снегиндермен канаттас жақын жолдас болды. Шыңғыс Айтматовтың: «Интернационалдық, достық жаршысы бола білген қазақ халқының ұлы Сәбит Мұқанов қырғыз ауылына белгілі және сүйікті еді», — дегені — ұлы жазушының ұлағатты бағасы және өте орынды айтылған сөз. Әсіресе «Сүйікті» дегені тамаша! Сәбең өз ауылдастарына қаншама ыстық көрінсе, бауыр елдердің де сүйіктісі бола білді. Нүкістің қасындағы бір өткелдегі ауылдың кемпірі ескі ырыммен Сәбеңнің етегін немересінің маңдайына басқаны ол елге аңыз болып кетіпті. Тап осындай зор құрметке жетудің өзі де Сәбит Мұқановты дара туған асыл құзарттай биік тұлға етіп баяндайды. Ташкенттегі зілзаладан зардап шеккен Ғафур

Ғұламның бала-шағасы Сәбеңе келіп паналауы нағыз достық емес пе?

Сәбеннің атағы зор қаламгерлігі мен көрнекті қоғам қайраткерлігіне қоса ашық һәм ақжарқын, кең құлашты бауырмал мінезі, тарихи өмір құбылыстарын, қазақтың шежіресін жақсы білетіндігі, әңгімеге әу деп сәлем бергенде жарытып жіберетіндігі кездескен адамның бір көргеннен жүрегіне ұялап қалатын. Өз басым алғашқы рет Бурабайда демалыста жүргенімде ол кісі Мәриям жеңгеймен «Оқжетпес» шипажайында жатыр екен. Дайындалып барып сәлем беріп, ел жігіттерінің қатынасуымен дәмдес болдық. Сонда байқағаным, атақты ағамыз бірден қайтыс болған үлкендерімізге көңіл айтып, халық ақыны Молдахмет Тырбиұлы атамызды жақсы білетіндігін білдірді. Мен жайлы да мағлұматы аз еместігіне таңғалдым. «Сәлем беріп, жігіттерді ертіп келгеніне рахмет. Сен, Кәкімбек, осы мені қайдан білесің, жоқ, әйтеуір Сәбит қой деп келдің бе?» — деп сұрақты тіктен қойды. Мен ол кісіге оқуға бармай тұрғанда-ақ, Ермек тәтемнің көмегімен латын әрпімен оқуды ерте үйреніп, кемпір-шалдарға, үйге келген қонақтарға әуелі «Адақандарды», содан соң «Жұмбақ жалауды» көп оқығаннан жатқа білетінімді айтып, қара сөзін біраз төгілтім. Өлендеткен жерімді де ұмытпаппын, Сәбең: «Ермек тәтең қайда, ол кім?» — дегенде, ол Үкілі Ыбырайдың немересі ақын Мұса Асайыновтың апасы екенін, ерте қайтыс болып кеткенін айттым. «Е, жақсы біледі екенсің, ал мен сен жайлы осы бөле ағаң Мұсадан естіп, көруге құмар едім», — деді. Отырыстан кейін далаға шықтық, Сәбең ере шықты, Мәриям жеңгей бөлмесіне кетті.

Жолдасбек Жақыпбеков деген кенші досымның жұбайы Үмітжан, бірінен-бірі үлкен бес қызымен және қастарында біздің екі бала бар, үбірлі-шүбірлі бір үйді ерткендей алдымыздан шықты. «Кәкімбек, бұл балалар өз балаларың ба?» — деді. — «Иә, менікі бәрі де», — дей салдым. «Ой, жарайсың, қалқам, келіндер фотокәртішке-

ге түсейік», – деп ұсыныс енгізді де, Мәриямға рахмет айтып бетінен сүйіп, ең кіші бала Жөкендікі еді, соны алдына алып, ортамыздан отырып фотоға түсті. Бұл тарихи фотосурет елге тарап, аңыз болып кетті. Шынында да, қырыққа жетпей жүрген біздей жастарға Сәбеңдей нар тұлғамен дәмдес болып, суретке түсу арман еді ғой. Сондықтан да балалардың бәрі менікі дей салып, тап алдағандай да болдым. «Қазағым аз халық қой, тап осылай әр отбасы көбеюі керек», – дегені есімде. Қаншама әңгіме естідік, кенцілік жайлы өлеңдерімді тыңдап, ақыл-келесін айтты, кейіннен Қазақстан Жазушылар одағының пленумына шақыртқызып, өндірістік тақырыпта сөз сөйлетті. Онда да төбем көкке жеткендей, Сәбит Мұқановтың кім екеніне көзім жете түсті.

Сәбең 70 жасқа толғанда, ел аралап, жолға шықпақтығын естіп қонаққа шақырдық. Мен Жезқазғанда қалалық партия комитетін басқаратынмын, Ұлытау ауданының партия басшысы Мәкен Төрегелдин ағамызбен бірігіп дайындыққа кірістік. Мәкен аға байсалды да бапты, ер жігіт болатын, Ұлытаудың етегіндегі «Алтын алқа» деген ақ қайындар арасына киіз үй тігіп той алаңын жасамақ болды, біз Мәдениет сарайында кездесу өткізіп, қалаша тойламақ болып өз сый-сыяпатымызды дайындадық. Ауа райының нашарлығынан қонақтар Торғайдан бізге келе алмады.

Сол өкінішім есте қалған ғой, 2000 жылы асыл ағамыздың 100 жылдық тойына қызу дайындалдым. Ол кезде Алматыда тұрушы едім, «Сәбит аға» деген жинағымды сол кездегі Солтүстік Қазақстан облысының әкімі Қажымұрат Нағмановтың демеушілігімен тойға тарту етіп шығардым. Тойға қыздарын ертіп Мәриям апай келді, оның өзі қандай қызық, барлық кездесулердің басы-қасында болып, Мәриямдай ел Анасының кеменгерлігіне көзім жетті. Сәбеңнің жан серігі десе дегендей екен, 90 жасқа келсе де, тамаша естеліктер айтып баршамызды дән разы етті. 2010 жылғы 22 ақпанда Мәриям апай 101 жасқа қара-

ған шағында қайтыс болды. Соңғы жылдары Сәбит пен Қызылжарға байланысты өлеңдерім топтастырылған жинағымды «Дарқан дарын» деп атап, осы кітабымды ұлы тұлғаның 110 жылдық мерейтойына арнап дайындап жүрмін деп асыл анаға айта алмай да қалдым.

Қазақстанның халық жазушысы, Мемлекеттік сыйлықтың иегері, ақын, жазушы, драматург, тарихшы, ғалым, академик Сәбит Мұқанов – ресми түрде де үлкен құрметке бөленген өресі биік нар тұлға. Ленин орденімен екі рет, Еңбек Қызыл Ту орденімен екі рет, «Құрмет белгісі» орденімен және көптеген медальдармен марапатталды. Еңбектері 46 тілде жарық көрді. Жазушының туғанына 100 жыл толған мерейтойдың қарсаңында есімі Алматыдағы бір көшеге, туған ауылына, Қызылжар қаласындағы бір мектепке, облыстық драма театрына берілді. Қаламгердің қола мүсіні Алматыда өз атындағы көшеде орнатылды. Қызылжардағы облыстық кітапхана көптен бері Сәбит Мұқановтың атымен аталады. Жетпіс жасқа келген тойында осы кітапхананың алдына ескерткіш орнатылды. Сәбит Мұқановтың 100-жылдық тойы Халықаралық дәрежеде, ЮНЕСКО-ның тарапында өткізілді. Солтүстік Қазақстандағы туған ауылында өткен тойға Қазақстанның тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев келіп, тойды өте келісті баяндамамен, Сәбеңе деген зор құрметпен ашып бергені де салтанаттың самғауын биіктете түсті. Көптеген шетелдердің және Қазақстанның барлық аймақтарының өкілдері мен өнерпаздары, балуандары, жүйрік мінген шабандоздары қатынасты. Бұл той қазақтың ұлыларын сыйлап өткізетін ұлағатты тойлардың көріктісі де көрнектісі болғанын келген меймандар бірауыздан айтып кетті.

Сәбит ағаның туғанына 110 жыл толуына байланысты мерекелі межеге жеттік. Тәуелсіз Қазақстан әлемдік экономикалық дағдарыста өз күшінің молдығын көрсетіп, даму қарқынын өрістетіп келеді. Солтүстік Қазақстан облысы да соңғы екі жылда жедел дамудың

қарқынды үлгісін көрсетті. Кеше ғана Президентіміз Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі стратегиялық жоспарын бекітті, ол тарихи құжат Нұрсұлтан Назарбаевтың халқымызға арналған ағымдағы жылғы Жолдауынан туындаса, оған деген зор ықыласын білдіріп, бүкіл еліміз қолдап отыр.

Сондықтан да Қазақстан халқына Жолдауында Нұрсұлтан Әбішұлы айтқандай: «Таяудағы онжылдықта тұрлаулы да теңдестірілген даму жедел әртараптандыру және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру есебінен қамтамасыз ететін болады». Ендеше, құнар алған туған ел деген терең тамыры — Тәуелсіз Қазақстан осылай әлемдік өркениет жолында Күлагердей күйғыта өрге басса, тақап қалған Сәбит Мұқановтың да 110 жылдық мерейтойы сәтті өтер деп сенеміз. Сәбит ағаның өмірі — ауыр жүкті арқалап өссе де, ақжарқын, батыр мінезді дарқан өмір, елінің алдында ары таза абзал өмір. Таудай тұлғалы, дариядай кең ағынды, Сарыарқадай самалға бай шалқар, қазақтың аспанындай ашық өмір екеніне көзім жетті. Ол дарқан табысын қазағына беріп кетті, сол ерен еңбегімен болашаққа жол тартты.

Ұлы жазушының есімін мәңгілікке жеткізердей шаралар да қарқындай түсер деген зор үмітіміз бар. Осы орайда қолдарыңызға тигелі тұрған «Дарқан дарын» атты поэзиялық жинағым да сол тойдың жыр шашуы болсын, асыл тұлға, ұлы ағамызға қолымнан келген ескерткішім деп қабыл алыңыздар, қадірменді халайық! Той тойға ұлассын!

Кәкімбек Салықов

ЖЫРДЫҢ ТУЫ – ЖАРҚЫН ТҮЛҒА

АЛМАТЫДА СӘБИТТИҢ ЕСКЕРТКІШІ

Алматыда
Мұқанов көшесінде,
Төле бимен тоғысар төтесінде,
Сұлу мүсін жүзінде жұлдыз жанған,
Жарқырап тұр,
Бір көрмей өтесің бе?

Ақ жабудың сәлдесі ашылғанда,
Құрды халық салтанат асыл жанға.
Сәбит аға бейнесі қолаланды,
Сәлем алып барардай ғасырларға.

Бейнелепті дәлме-дәл шын арысты,
Барша қауым қол соғып құп алысты.
Ташкент, Бішкек, мәскеулік қонақтар да,
Қазақтармен бөлісті қуанышты.

Күй төгілті оркестр құдіретті,
Алатаудан Есілге дүбір жетті.
Тірі Сәбең тұрғандай көз алдында,
Қайталанбас бір мезет ғұмыр өтті.

Табиғатпен келбеті ұласқаны,
Ұлылықтың нұсқасын растады.
Көрініп тұр
Көз тастап баршамызға,
Аңқаландап бір қызық сыр ашқаны.

Қызғылт мүсін не деген сүйікті еді,
Осы екен ғой Сәбенді тірілткені.
Асыл досы Алматы жайнай түсті,
Бұрынығыдан Алатау биіктеді.

Сан зиялы сөйлеген назарға алды,
Шағын Алан кең құлаш базарланды.
Мәриям апай жанары бір жарқ етіп,
Сәбеңді алғаш көргендей ажарланды.

Күлім қакқан мүсінге меңзеп көпті,
Қарай қалған дүйім жұрт мезет те өтті.
Сыры терең,
Әр сөзін салмақты етіп,
Алтай атты баласы сөйлеп кетті.

Алғыс айтты
Жиналған адамдарға,
Елбасына — бастаған заманды алға.
«Ұлылығы әкемнің өшпес, — деді, —
Елім барда, тәуелсіз панам барда».

Орнатылды ғаламат айқын белгі,
Сәбең елді, Сәбеңді халқым көрді.
«Жұмбақ жалау» деп еді-ау ол кітабын,
Сол еңбегін дәл бүгін айтқым келді.

Ұлылыққа аптықпай жеткен кісі,
Роман оқытып қазаққа кеткен ісі.
Соның бәрін айғақтап,
Паш етіп тұр,
Алматыда Сәбиттің ескерткіші.

*2000.
Алматы*

* * *

Сыйла, қазақ, ардақта ақыныңды,
Одан артық таппайсың жақыныңды.
Сатылуды білмейді, тұлкілікті,
Білсе-дағы жазасыз атылуды.

Ақынды сүй, сүйгендей кең даланы,
Ойла, ағайын, аңғал жан ненді алады?
Ақыны жоқ ауылдың қызығы аз,
Бір тілегі өмірде кем қалады.

Жайма-шуақ адамнан үзбе күдер,
Жақсылықты жар салып тергенін көр.
Жаман жазса ақынды ардақтамас,
Жақсы өлеңін Құдайдың бергені дер.

СӘБИТ ТОЙЫН БАСТАП БЕРДІ ЕЛБАСЫ

Жүз жыл толды
Сәбит Мұқанов туғалы,
Ел шалқыды тойлап асыл тұлғаны.
Осынау тойды бастап беріп Елбасы,
Әр көңілде қуаныш тайдай тулады.

Айдай ашық тез құлпырды сәніміз,
Самғай тартты дербес елде әніміз.
Мәриям апай, Қайсенов Қасым ағай бар,
Қарсы алдық біз, Сәкен сері бәріміз.

Жүрер жолға қойғандай-ақ гүл қадап,
Сарыарқада жарқыратты бұл ғажап.
Қырдан, Сырдан...
Шетелден де қонақ бар,
Тұрғандар жоқ енжар, бейқам құр қарап.

Дастарханда апамызды көрші етті,
Назарбаев үлкен сыйлық көрсетті.
Сәбитке деген бар қазақтың құрметін,
Той үстінде осынау мезет өлшетті.

Өзім көрмей жұрт сөзіне сенер ме ем,
Бір адам жоқ құшақ жаймай кезерген.
Ұлы тойға үлкен ұлық келгенін
Ардақтайды біздің қазақ ежелден.

Тойдың тойы қалды аңыз-дастан боп,
Талай сырды тәртіп сақтап ашқам жоқ.
Президенттің де қуанғанын біз көрдік,
Қош айтысып, жанарынан шашқанда от.

2000.

Қызылжар

ҰЛЫ ТҰЛҒА

Ұстаздық құрды, мектепте бала оқытып,
Көмекші болды, Мағжан аға дос тұтып.
Орынборда төрт жыл оқып жас Сәбит,
Газетке жетті жазуға ынтық жосылтып.

Сәкен, Мағжан құптады өжет батылды,
Жас таланттар тапты өзіне жақынды.
Ауылдағы шәкірттерін, Ғабитті,
Өзі оқыған оқуға кел деп шақырды.

Ленинград пен Мәскеуді де шарлады,
Шабыт сәтін «Сұлушашқа» арнады.
Маяковский, Горькийлермен кездесіп,
Албырт күнде алғы топтан қалмады.

Қазағына қастыққа ол қас болды,
Ұлтын сыйлар достыққа ол дос болды.
Мәскеуде оқып, дәл Бальзакша тездетті,
«Адасқандар» керуен бастап көш толды.

«Жұмбақ жалау» – ол да сонда басталды,
Талай жұмыс толқып жатты астарлы.
«Балуаным», – деп сүйді Жамбыл ақсақал,
Жазушылар одағын көп басқарды.

Періштедей пейілі кең жан еді,
Сүйді оны үлкен-кіші, бар елі.
Қаныш, Мұхтар әр қадамын ұнатты,
Академик атады ғалым әлемі.

Драмалар, естеліктер, аударма,
Деректі дүние, шежіре тумас таң бар ма?!
Дарқан дарын, ел мұңын ұққан кемеңгер,
Қорған болды алдына келген жандарға.

Қырық алты тілде еңбектері басылды,
Жайлап өтті өзі көрген ғасырды.
Билікті де отты тілмен жасқантқан,
Ұлы тұлға дейміз дарқан асылды.

29.01.2010.

Астана

ОҢБАЙДЫ АҚЫНДЫ АТҚАНДАР

Қыранға оқ жұмсау қатерлі,
Жұмсаған... шын сұмдық әкелді.
Қай мәнгүрт қиды екен ажалға,
Адамзат сұңқары Сәкенді?!
Аз емес дауылпаз тартқан зар,
Тар кезең, көк тайғақ шатқалдар,
Аққуды атқандар сияқты,
Оңбайды ақынды атқандар,
Оңбайды ақынды сатқандар!

Сұм тағдыр сұқ көзі қадалды,
Тағы бір өр қазақ қамалды.
Қай сатқын атты Мағжандай,
Жондағы жолбарыс-адамды?!
Ел үшін, жер үшін сақтандар,
Ақынға жаман ат тақпандар.
Тұраның, ұраның сол еді,
Оңбайды ақынды атқандар,
Оңбайды ақынды сатқандар!

Қарақшы қалт етпес сақ па екен,
Қамығып қалды ғой шат мекен.
Қазақтың Құлагер ақыны
Илиясты қай сотқар атты екен?!
Мерт болды тым оза шапқандар,
Тез сөнді шамшырақ жаққандар,
Тұлпарды соққыға жыққандай,
Оңбайды ақынды атқандар,
Оңбайды ақынды сатқандар!

Ақтарсам көкіректе бар дертті,
Дербестік дабылы дәл жетті.
Көгілдір туымнан көріндер
Міржақып, Жүсіпбек, Ахметті.
Ауылдың иті боп қапқандар,
Сендерден тарқады тартқан зар.
Дүлдүлге өшіккен дүлейдей,
Оңбайды ақынды атқандар,
Оңбайды ақынды сатқандар!

*1994.
Жезқазған*

МАҒЖАННЫҢ БІР ӨЛЕНІ

Үлкен өлең көңіл толар көлемі,
Мағжан аға «Сағындым» атты өлеңі.
Абақтыда Алла сыбыр еткендей,
Бой тастапты бостандықтың елеңі.

Межешамдай түнде төккен жарықты,
Алға тартты ақылы жеткен анықты:
«Мен өлсем де Алаш өлмес, көркейер!» –
Деп сақ қыран сендіріпті халықты.

Көкірек жарған түсінгенім ғажапты:
Сын сағатта шындап жатыр қазақты.
«Маған атақ – ұлтым үшін өлгенім!» –
Деп кешіпті жан түршігер азапты.

Дауылпаздың дана сөзін тірі аңыз,
Естіп жатты Қаратаулар, құба дүз.
Көріпкелдік, әулиелік болжамын,
Өлендегі өз сөзінен тыңдаңыз:

«Қалың елім, қалың қара ағашым,
Қайраты мол, айбынды ер Алашым!
Өзі-ақ құлар, сырың берме, сабыр қыл,
Ақымақтар байқамаған шамасын!»

Осы емес пе, әулиелік, даналық,
Тура келді, Мағжан сөзі бәрі анық.
Кешегі Одақ оқ шығынсыз құлады,
Өз қырсығы сұр жебедей қадалып.

Көріпкел ғой ақын сөзі өрелі,
«Пайғамбармын!» – дегені де сол еді.
Ғасыр сырын ашып кетті данышпан,
Бір романнан артық қой бұл өлеңі.

16.05.2008

СӘКЕН АҒА

Сұңқар шабыт аққу әнін жалғаған,
Сендей асқақ, Сәкен аға, бар ма адам?!
Кер заманның бас құрбаны болмасаң,
Білер еді-ау есіміңді бар ғалам.

Аңсағандай аңыз-арман асылын,
Қандай ару демес сені ғашығым?!
Жігіттіктің патшасы едің сал-сері,
Ақындықтың бастадың бір ғасырын.

Өлең сөздің гауһар тастай дарасы,
Сенсіз қазақ толмас өнер сабасы.
Саған мәңгі алғыс айтар сексен көл,
Көкшетаудың орман, тоғай, даласы.

Өрде киік өтсе сені еске алар,
Көлде аққу қимай қарап көз салар.
Ғашық әнің тау жаңғыртып, ел кезіп,
Жүрді сенен болмағанда еш хабар.

Самғай берші, ақын аға, самғашы,
Сарқылмайды асыл өнер арнасы.
«Жезкиігім» – өз күйігін баса алмай,
«Тау ішінен» шыққан әннің жалғасы.

1994

БИАҒАМА ТЫҢ ХАБАР

Биаға!
Әзіл сөзің жалт қаратты,
Тың хабар сөз қозғайық ақ қанатты.
Шіркін-ай, сенің ащы шымшыманды,
Кер заман дер кезінде аз таратты.

Баяғы «Көк сиырың» бұзаулады,
Жал бітіп «Қарагер ат» жүз аунады.
Бұл күнде ауылнай жоқ «қой, шәй» дейтін,
Ботадай бозбаланы қыз аулады.

Самғап жүр Мырқымбайың самолетпен,
«Ұшақ» деп оның атын атап кеткен.
Ұшақтан құшақ-құшақ пайда тауып,
Жер жыртып, шөп шабудан таза кеткен.

Тажалға ас болмайды арам бақыр,
Сен айтқан дәлду бастық арамда тұр.
Мал мен жер не боларын Құдай білсін,
Колхоздар Құдай оңдап тарап жатыр.

Тарқасын салмай, шіркін, талапайға,
Халыққа тиді тағы шала пайда.
Алақай салды шымқай алыпсатар,
Тоқымсыз жайдақ мініп ала тайға.

Жалауы жылпостардың желбіреді,
Байыған бұзақыны ел біледі.
Бар малды қант пен шайға құрбан еттік,
Кеңседен жалақы алу селдіреді.

Кеше гөр, тың хабарда көп сөйледім,
Келді ғой деп сөйлегім төкпей сөлін.
Сандалып жұмыс таппай жүргендей көп,
Тоздырып ең ақырғы көк көйлегін.

Азайды күрек ұстар, айыршылар,
Оларсыз енді қайтіп ауыл шыдар?..
Орнына қаулап өсіп келе жатыр,
Жарысып коммерсант пен қайыршылар.